

УДК 271.5:37.014.52[?157/164?(045)

ЗНАЧЕННЯ ТА НАСЛІДКИ ВПРОВАДЖЕННЯ ОСВІТНЬО-ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ ТОВАРИСТВА ІСУСА В СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ РЕГІОНІ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XVI - ПЕРШІЙ ПОЛОВИНИ XVII ст.

АНЖЕЛА ПАПАЗОВА,*кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін
Маріупольського державного університету*

На основі багатой джерельної бази досліджено значення та наслідки впровадження освітньо-виховної системи Товариства Ісуса в регіоні. Релігійно-освітянська діяльність ордену єзуїтів була важливим складовим елементом історичних процесів, дала поштовх розвитку місцевої освіти, активізації релігійного та суспільно-політичного життя, сприяла подальшому зближенню та взаємозбагаченню східнослов'янської та західноєвропейської культур.

Ключові слова: Товариство Ісуса, релігійно-освітянська діяльність, східнослов'янський регіон, освітньо-виховна система.

Постановка проблеми. Проблема освітянської діяльності ордену єзуїтів є важливим складовим елементом вивчення діяльності Товариства Ісуса, католицької, православної, греко-католицької церков, дослідження процесу взаємовпливу та взаємозбагачення культур. Діяльність Товариства Ісуса в східнослов'янському регіоні здійснювалася в рамках політики римської курії, за дорученням Папи Римського. Однак єзуїти виявляли ініціативу в досягненні мети. Орден, перш за все, виконував свої внутрішні завдання й застосовував способи поширення католицизму через освіту, які виходили за рамки традиційних у католицькій церкві. Це дозволило йому досягти значних успіхів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI - першій половині XVII ст. Величезне значення й складність проблеми полягає в тому, що досліджуваний регіон знаходиться на перетині культур та релігій. Їх взаємовплив і взаємопроникнення накладає свій відбиток на історичні процеси, явища, закономірності як у минулому, так і в сьогоденні.

Аналіз досліджень і публікацій. Велику увагу вивченню єзуїтства в означеному регіоні приділяли науковці Російської імперії XIX - початку XX ст. [1]. М. С. Грушевський також звернув увагу на діяльність Товариства [2]. Загальний тон досліджень радянських учених із релігійної тематики був негативним, особливо щодо ордену єзуїтів [3]. Серед представників діаспори є видатний російський історик в еміграції А. В. Карташов, який досліджував головні сфери діяльності ордену в регіоні, особливо методи релігійного впливу [4]. Зарубіжними дослідниками були зроблені спроби оцінити наслідки діяльності Товариства [5]. Дослідник унії А. Великий підкреслив значення релігійної полеміки навколо унії церков [6]. Німецький світський дослідник Г. Бемер приділив увагу впливові ордену на історичні події [7]. Однак вивченню наслідків впровадження освітньо-виховної системи Товариства Ісуса в східнослов'янському регіоні дослідники приділили замало уваги.

Останнім часом увагу українських дослідників привертає питання освітянської діяльності Товариства [8]. Сучасна українська дослідниця Т. Шевченко всебічно вивчала освітянську діяльність Товариства в українських землях [9]. Таким чином, історики збільшили кількість питань для вивчення, однак зосередили увагу, головним чином, на дослідженні лише окремих територій східнослов'янського регіону, де працювали єзуїти, і недостатньо уваги приділили саме наслідкам впровадження освітньо-виховної системи Товариства Ісуса в зазначений період.

Джерела з історії впровадження колегіумів Товариства Ісуса в східнослов'янському регіоні в зазначений період - це архівні [10] та опубліковані документи, які дозволяють дізнатися про роботу ордену та її вплив на зазначений регіон. Перш за все, це - статут Товариства, правила навчальних занять (*Ratio Studiorum*), "Таємні наставляння" [11]. Важливими є актові документи та джерела особистого походження [12]. Зазначені джерела дозволяють розкрити частину фактів щодо значення й наслідків впровадження освітньо-виховної системи ордену.

Мета роботи - проаналізувати значення й наслідки впровадження освітньо-виховної системи Товариства Ісуса в східнослов'янському регіоні в останній третині XVI - першій половині XVII століття.

Виклад основного матеріалу. В останній третині XVI - першій половині XVII ст. ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні було створено систему домів, основна частина яких розташовувалася майже в 30 містах і містечках, а так само - в інших населених пунктах, у тому числі в сільській місцевості (наприклад, у 30 ті роки XVII ст. єзуїти працювали в колегіумі с. Лящів) [13, с. 10; Арк. 3-4 зв. Арк. 5]. У всіх цих населених пунктах були школи та (або) колегіуми, які працювали за загальним для всіх навчальних закладів Товариства навчальним планом [14].

Метою ордену в галузі освіти в рамках католицької церкви було поширення католицизму серед учнів

№ 5 (112) липень-серпень 2011 р.

та їхніх батьків, організація такого впливу, що сприяв би створенню бази для подальшого наступу на всіх некатоликів. Тому для реалізації мети орден поставив перед собою такі завдання: боротьба з протестантизмом і православ'ям за допомогою виховання вірних католиків, створення з них якщо не місіонерів католицтва, то осіб, здатних захищати як духовні, так і політичні інтереси римської церкви [15, с. 251; 79]. Мета ордену в галузі освіти полягала у "викорінюванні безвір'я й зловір'я й укоріненні благочестя, а не в розвиткові розуму" [16, с. 40]. Орден, у першу чергу, використовував цю сферу для підготовки майбутніх єзуїтів: "...для зручності занять Товариство обітників може мати колегії схоластиків скрізь, де хто-небудь буде подвигнутий благочесттям на їхнє спорудження й постачання коштами" [17]. Першочерговим завданням навчальних домів у регіоні було формування єзуїтів із найбільш здатних до цього дітей. Усі завдання ордену протягом досліджуваного періоду коректувалися. Виконання одних завдань спричиняло постановку наступних. Спочатку єзуїтські колегії боролися з протестантами, пізніше - із православ'ям [18, с. 216; 59]. Основні принципи єзуїтської освіти були сформульовані Ігнатієм Лойолою: релігійне навчання й виховання, систематична підготовка викладачів, обмежені тілесні покарання, безкоштовність, викладання всіх предметів класу одним учителем, використання лекцій, повторень, дискусій, декламації [19, с. 51].

Серед усіх католицьких навчальних закладів на території східнослов'янського регіону саме орден єзуїтів досяг найзначніших результатів у своїй освітній діяльності. Так, уже наприкінці XVI ст. на території українських земель на південно-східному напрямку місії ордену Ярославський колегіум став найважливішим освітнім центром. Згодом така роль перейшла до Львівського колегіуму [20, с. 44, 70-74]. У білоруських землях особливе місце займав Полоцький колегіум [21, с. 35]. Робота, проведена ордену у Полоцьку, призвела до того, що городяни почали купувати будинки поблизу колегіуму, а деякі запрошували вчителів-єзуїтів додому [22, с. 67]. Колегіуми створювалися в різний час, але відразу здобували популярність і могли задовольнити потребу населення в середній освіті.

Єзуїти випробовували все, щоб зробити метою політичної діяльності багатьох представників панівних класів суспільства розповсюдження католицтва. Тому виховну роботу з учнями використовували для досягнення цієї мети. У панегіриках й віршах, які читали на честь гостей колегіумів, часто простежується розуміння політичних справ у державі. Так, у "Gratulationes", яким студенти віленської академії зустрічали в 1581 році Юрія Радзивіла, була закладена програма, що заохочувала його до ворожих дій стосовно еретиків. Безумовно, не можна було очікувати від єзуїтів як діячів духовної освіти, щоб вони навчали саме світських наук, цивільного права й політики [23, с. 116]. Адже головною для ордену була підготовка єзуїтів, чи місіонерів, чи своїх прихильників. А. Поссевіно говорив, що у Вільно навчається небагато вихідців із регіону "...і ті без користі для віри католицької: бідні, яких більшість старанніше вивчають ті науки, які здаються їм більш вигідними для ведення приватних справ, а більш багаті не схильні присвячувати свої труди на справу божу" [24, с. 486].

У єзуїтських школах і колегіумах членам ордену вдавалося навчати хлопчиків різних конфесій. Бага-

то хто з православних чи греко-католиків ставав католиком. Однак і ті, хто залишився вірним православ'ю, сприйняли культурні традиції католицького виховання й освіти. Тому вони, досягнувши успіху в кар'єрі, поширювали ці традиції в суспільстві. Ці діячі часто відігравали важливу роль у культурі й суспільно-політичному житті своєї країни. Наприклад, Альберт Коялович (1609-1677 роки) був випускником єзуїтського колегіуму білоруського міста Несвіжа. Серед його робіт особливе місце займає "Історія Литви", у якій автор значну увагу приділив вивченню діяльності ордену. Мелетій Смотрицький (1579-1633 роки) навчався у Віленській єзуїтській академії з 1601 р. Потім навчався в різних університетах Західної Європи. Йосафат Кунцевич (1580-1623 роки) - був учнем єзуїта Фабриція у Вільно. Єзуїтське навчання Кунцевича у Вільно продовжувалося близько 14 років і вплинуло на долю майбутнього єпископа [25, с. 75-81, 200-204, 208-210]. Ієремія Вишневецький почав виховання у Львівській єзуїтській школі, потім учився за кордоном, а після повернення на батьківщину в 1632 році прийняв католицтво. Князь Юрій Тишкевич також навчався в єзуїтів спочатку у Віленській академії, потім у Римі, а згодом вступив до ордену. На батьківщині він керував єзуїтськими колегіумами [26, с. 79, 91, 212]. Богдан Хмельницький теж навчався в єзуїтському колегіумі. Ставши Гетьманом України, він домігся від польського уряду заборони діяльності єзуїтів. Єзуїти не долучили Б. Хмельницького до католицтва, але навчили "володіти обличчям...", "вгадувати чужі помисли і повертати на свій бік..." [27, с. 47; 43-44; 144].

Єзуїти також впливали на тих осіб, від яких залежало забезпечення функціонування колегіумів, оскільки орден мав сприятливі умови матеріального забезпечення своїх закладів. Насамперед, це допомога уряду Речі Посполитої, місцевих органів влади та жертводавців [28, Ф. 132. Арк. 386, Арк. 1-3, Арк. 1-3, Арк. 1; Ф. 140. Арк. 4, Арк. 2-25, Арк. 1-2, Арк. 1-29].

Єзуїтам відкрилися великі можливості щодо поширення католицтва, впливу на свідомість дітей своєю програмою освіти й виховання. Вони часто досягали мети. Близь ерудитів професорів, пишні театралізовані процесії, шкільні вистави на релігійну тематику, хоріві декламації, участь у таємних студентських релігійних братствах однаково захоплювали і юнаків-католиків, і юнаків-православних [29, с. 582-583]. Такими ж методами колегіуми здобували сотні прихильників серед місцевих жителів.

Процес і методи поширення католицтва, вироблені багаторічною практикою [30, с. 429-460], були адаптовані до місцевих умов і знайшли своє відображення в інструкції учням колегіумів. Ця інструкція служила для того, щоб усунути будь-які підозри щодо характеру єзуїтської освіти, що виникали в батьків, які не бажали бачити своїх дітей католиками. Побоювання єзуїтів не було даремним, і ця інструкція була необхідною. Княгиня Чарторийська повідомила князя А. Курбського, що її син хоче навчатися у віленських єзуїтів. Князь відповів, що деякі батьки віддали на навчання єзуїтам своїх дітей, а ті, не встигнувши ще навчити їх наук, "у їхньому нерозумному віці своїми хитрими навіюваннями відлучили від правдивості і перехрестили у свою напіввіру" [31, с. 277]. Інструкція для учнів Луцького колегіуму було складено в 1613 році на прохання єпископа Павла Волицького. За інструкцією, учень, який прийняв католицтво, мав право використову-

вати двозначності, обманувати, якщо не можна було прямо відповісти на запитання щодо зміни віри. А коли неможливо було уникнути підозр - відкрито сповідати католицизм. Так само він повинен був діяти й у тому випадку, якщо від нього зажадали б сповідувати православ'я чи зробити що-небудь проти католицької церкви [32, с. 77]. Не викликає сумніву, що діти з великим інтересом виконували інструкцію, тому що це було для них нічим іншим як грою, досить захоплюючою, щоб не звернути уваги на неправду. Так, із новою вірою діти засвоювали і єзуїтські норми моралі.

Але найбільш діляла на почуття учнів участь у релігійних братствах. Сутність обов'язків членів братств полягала в суворому виконанні всіх обрядів, які нерідко доходили до фанатизму. Члени таких братств часто вступали в єзуїтський орден. Так, наприклад, у Несвіжі члени Богородицького братства (Марійська конгрегація, утворилася в 1586-1587 роках) піддали себе великому посту [33, с. 72, 103-107]. Марійські конгрегації зі значною кількістю учнів поділялися на дві чи три частини. Братчики зобов'язані були виконувати не тільки релігійні обов'язки, поширювати культ Діви Марії, але й займатися доброчинністю, допомагати менш здібним до навчання й відрізнятися зразковою поведінкою. Конгрегації мали свій власний фондуш, касу, каплицю, хоругву, священника, префекта. Братчики брали участь в "академіях" - студентських навчальних гуртках [34, с. 81-82]. Братства служили вихованню корпоративності в майбутніх членах ордену, фанатичності в захисті віри, а також були засобом впливу на населення. Досить сказати про створення братств із міщан й інших категорій населення, які копіювали учнівські братства. Наприклад, у Ярославі (Різдва Діви Марії (1609 рік), Святого причастя (1577 р.)), Львові, Луцьку, Кам'янці, Бересті, Барі, Переяславі [35, с. 114-141].

Однак методи ідеологічного переконання не завжди дозволяли єзуїтам досягти мети, тому вони використовували насильницькі методи. Існує думка, що на насильство серед своїх вихованців єзуїти провокували спеціально, щоб дати волю молодій енергії, яка в стінах колегіумів постійно гальмувалася [36, с. 107]. Однак це не головна причина, тому що це був один зі способів усунення яких-небудь перешкод на шляху ордену в регіоні, що нічого спільного не мав з освітою й вихованням. Напади, у тому числі збройні, пограбування, убивства й побиття православних неодноразово підтверджуються історичними документами.

Так, школярі Львівської єзуїтської школи хапали учнів православних братських шкіл, віднімали в них зібрану милостиню, брали в кайдани й били [37, с. 634]. Вірменська громада міста Львова 1 березня 1636 року скаржилася на єзуїтський колегіум за погром і побиття вірменського населення: "...Студенти ходять бандою і як з нами, так і з нашою молоддю починають бійку, нехтують нас і кричать на нас, як на босяків..." [38, с. 247-248]. Наприклад, у Луцьку постійно були подібні конфлікти. Так, 11 серпня 1634 року зареєстрована скарга луцьких православних шляхтичів і міщан на служителей і студентів Луцького єзуїтського колегіуму за дворазовий збройний напад на Луцький православний братський монастир, руйнування й пограбування монастирської церкви, школи, шпиталю, будинків, убивства й побиття православних міщан і ченців [39, с. 138-142]. Члени Луцького братства

у своєму протесті 1635 року говорили про напади й побиття православних осіб учнями єзуїтського колегіуму й невживання ректором жодних заходів для протидії цьому [40, с. 54].

Сутички єзуїтських вихованців із учнями інших шкіл, бійки, суперечки, приставання до перехожих, церковних процесій зафіксовані так само в Ярославі [41, с. 114]. Учням дозволяли бути присутніми на диспутах із некатоліками, які іноді проходили в колегіумах і призводили до переходу від словесної полеміки до "аргументів" фізичної сили (учні найчастіше приєднувалися до бійки). Крім того, учні мали право бути присутніми при страхах еретиків. Часто, збуджені подібними видовищами, єзуїтські учні самі влаштовували помсту ворогам католицької віри. Крім того, єзуїти не забороняли учням носити вогнепальну зброю поза стінами колегіумів [42, с. 103-107]. Свалілля єзуїтських вихованців багато в чому було результатом єзуїтського виховання й відображенням ідеологічної боротьби.

Вплив єзуїтської системи освіти й виховання якраз проявляється у висловлюваннях сучасників про неї. Її негативні сторони були зрозумілі багатьом. Але вигоди, які давала близькість і дешевизна єзуїтських шкіл (навіть безкоштовність) і те, що в основному вони відповідали вимогам середньостатистичного шляхтича, який для своєї дитини бажав зовнішніх ознак освіченості, легкості в письмі й висловах, знання латинської мови [43, с. 455], імовірно, перевершували всі негативні риси. Тому похвала єзуїтській освітньо-виховній системі звучала з вуст багатьох діячів: від католиків до православних. Єпископ Шишковський у своєму привілеї на заснування Луцького колегіуму стверджував, що "королівства й провінції навипередки змагаються, щоб залучити до себе Товариство", адже саме з єзуїтських колегіумів виходили найбільш освічені й культурні сенатори й шляхтичі [44, с. 188-190]. Головною причиною успіху єзуїтських шкіл було переконання, що не існує більш досвідчених і кращих учителів, ніж єзуїти [45, с. 202]. Цей стереотип, імовірно, розвивав і сам орден за допомогою численних акцій рекламного характеру.

Однак існували й інші думки про єзуїтську освіту. Так, засновник колегіуму міста Несвіжа, Н. Х. Радзивілл доручив освіту й виховання своїх трьох синів єзуїтам у Несвіжі, потім за кордоном, але пізніше пошкодував про це. У 1607 році в листі віленському канонікові М. Жагелю він говорить про те, що його діти не навчилися ні політики, ні права, що єзуїти учили їх суміші політики й теології, начебто готували до духовної кар'єри, у той час як князь розраховував на світську кар'єру для своїх дітей [46, с. 116]. Боротьбу з єзуїтськими колегіумами вели письменники-полемісти. На думку анонімного автора "Виступу польського лицаря", єзуїти завдали великої шкоди освіті, тому що через них прийшли в занепад братські школи й Краківський університет. Він підозрював орден у зайнятті стратегічних міст для підготовки до війни [47, с. 51-52]. Кальвініст Яков Немоєвський викликав єзуїтів на диспут, принагідно звинувативши їх у тім, що вони не знають рідної мови молоді, яку вчать, не розвивають її розум, тому що хочуть, щоб їм вірили без доказів [48, с. 86].

Проте схоже, що така гостра критика освіти в єзуїтських колегіумах була характерна переважно для людей із церковного середовища, тоді як світська маса на перше місце ставила доступність і

якість. Варто додати, що цим керувалися не тільки шляхтичі й городяни, але іноді й священники. Наприклад, серед учнів Луцького колегіуму під 1634 роком згадується Андрій Сакович, попович із Потелича. Однією з характерних рис єзуїтської освіти вважають її космополітизм, відірваність від реалій конкретного народу чи країни. Принцип наднаціонального впливав не тільки із завдань ордену, але й з усієї європейської надетнічної доктрини "освіченого благочестя". Універсалізм єзуїтської освітньої доктрини породив не менш універсальну шкільну культуру, що продукувала в різних країнах схожі літературні твори, емблематичні й гербові вірші, панегірики, проповіді й привітальні промови, вистави. Православна Україна, окраїна європейської карти бароко, що виростало значною мірою на базі єзуїтської шкільної культури, приєдналася до цього чотирьох практику Львівської братської школи й остаточно створеного за єзуїтською моделлю Києво-Могилянського колегіуму [49, с. 582-584].

Отже, результатом єзуїтської освіти й виховання не була всебічно розвинута людина. Добре розвивалася пам'ять, але не здатність до самостійного мислення. Виховання часто грало на нижчих струнах людського характеру, на гордості, амбіціях [50, с. 441, 454].

Як єзуїти самі оцінювали свою систему освіти? Наведемо думку одного з них. Ян Аргент ревізував (1612 рік) єзуїтські колегіуми в Польщі: "Я не такий безсоромний чи нерозумний, щоб віддавати перевагу не нашим школам, а всім іншим, чи навіть порівнювати; але для мене досить свідчення мудрих й учених людей, які от уже біля п'ятдесятих років навчаються й посилають дітей у наші школи". Він указував на одного германця, який хвалив єзуїтські школи: не зустрічав кращих за них, але хотів знищити їх [51, с. 118]. Суть вислову полягає у тому, що єзуїтські колегіуми були кращими за свою дисципліною, устроєм, якістю навчання, але готували, у першу чергу, єзуїтів чи відданих католиків, а не різнобічно розвинутих особистостей, повноцінних членів суспільства для роботи в різних сферах діяльності. Проте єзуїти відзначали недоліки своїх шкіл, наприклад, слабкий рівень викладачів [52, с. 153].

Єзуїтська система освіти й виховання мала і позитивні, і негативні сторони для системи освіти XVII ст. По-перше, єзуїтська освіта була формально безкоштовною, у тому числі й вища [53, с. 365]. За рахунок внесків багатих батьків і меценатів могли вчитися бідні діти. По-друге, освітньо-виховний план єзуїтів був рівноцінний сучасним йому планам європейських університетів із гуманітарного (філологічного) профілю й був більш ніж достатнім для дітей східноєвропейської шляхти. По-третє, внутрішня дисципліна, упорядкованість режиму, що так вражали сучасників, були важливою складовою єзуїтської освітньо-виховної системи. По-четверте, показові церемонії, іспити й вистави демонстрували відкритість і сприяли популярності [54, с. 113].

Однак "із педагогічного погляду їх школа була мало корисна, бо давала тільки зверхню дресуру, не розвиваючи, а присипляючи самостійну, критичну гадку, і реального знання не давала сливе зовсім" [55, с. 166-167]. Адже метою Товариства Ісуса було виховання відданих католиків: "... Вони цілком і глибоко зрозуміли значення виховання. Їм потрібні були люди, віддані і душею і тілом" [56, с. 262]. Викладання стало їх "найбільш ефективним знаряддям" [57, с. 564] для поширення католицтва.

№ 5 (112) липень-серпень 2011 р.

Висновки

Таким чином, релігійно-освітня діяльність ордену єзуїтів була важливим складовим елементом історичних процесів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI - першій половині XVII ст. Однак якості єзуїтської системи освіти й виховання неоднозначно впливали на регіон. З одного боку, єзуїтська освітньо-виховна система сприяла розвитку педагогічної науки, наукових знань, культури загалом. Вона вплинула на православні навчальні заклади, що розвивали свій науково-освітній і педагогічний рівень. Полеміка між єзуїтами й викладачами інших шкіл сприяла появі нових форм і методів освіти й виховання. З іншого боку, полеміка відволікала від мети діяльності. Не завжди ці суперечки й породжені ними нові форми й методи приносили користь суспільству. Єдності й наступності освіти не було. Ще один аспект освітньо-виховної діяльності ордену - це сприяння подальшому зближенню східнослов'янської й західноєвропейської культур. Безсумнівний вплив західноєвропейського елемента на східнослов'янську культуру. Зближення дозволяло взаємно збагачувати культури. Освітньо-виховна система ордену в певних випадках приносила протилежний результат цілям Товариства. З навчальних закладів ордену іноді виходили люди з поглядами й цілями, спрямованими проти єзуїтів. Вони поповнювали ряди незадоволених, пригноблених польською експансією. Тому єзуїтська освітньо-виховна система, поряд з іншими причинами, призвела до появи сили, спрямованої проти неї самої. Єзуїтська діяльність стала однією з причин названня Національно-визвольної війни середини XVII ст. в Україні. Освітня система ордену єзуїтів позначилася на роботі інших шкіл, рівні освіти в регіоні, на суспільно-політичному й релігійному житті.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку: з'ясування причин невдач та наслідків реалізації системи освіти Товариства Ісуса в східнослов'янському регіоні, дослідження причин кризи громадянського миру в українських землях у середині XVII ст.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Демьянович А. П. Иезуиты в Западной России (в 1569-1772 гг.) / А. П. Демьянович // Журнал Министерства Народного Просвещения. - 1871, август. - С. 181-236; сентябрь. - С. 1-46; октябрь. - С. 250-279; ноябрь. - С. 40-86; декабрь. - С. 40-231; Харлампович К. В. Западнорусские православные школы XVI - начала XVII вв. Отношение их к инославным / К. В. Харлампович. - Казань, 1898. - 524, LVI с.; Сушко О. Єзуїти в заведенню унії на Русі в доберестейський добі / О. Сушко. - Львів, 1902. - 80 с.; Викторковский П. Г. Западнорусские православные фамилии, отпавшие от православия в конце XV-XVII вв. - Вып. 1. / П. Г. Викторковский. - К. : Петр Барский, 1912. - 273 с.; Любич Н. Н. Начало католической реакции и упадок реформации в Польше / Н. Н. Любич. - Варшава, 1890. - 412 с.; Ястребов М. Иезуиты и их педагогическая деятельность в Польше и Литве / М. Ястребов // Труды Киевской Духовной Академии. - 1869. - Т. II. - № 2. - С. 260-294.
2. Грушевський М. С. Культурно-національний рух на Україні в XVI - XVII віці // Грушевський М. С. Духовна Україна (збірка творів) / М. С. Грушевський ; [упор. та дод. І. Гирича, О. Дзюби, В. Ульяновського]. - К. : Либідь, 1994. - С. 136-255.
3. Михневич Д. Е. Очерки по истории католической реакции (иезуиты) / Д. Е. Михневич. - М. : АН СССР, 1955. - 408 с.; Блинова Т. Б. Иезуиты в Белоруссии / Т. Б. Блинова. - Минск : Беларусь, 1990. - 108 с.
4. Карташов А. В. Очерки по истории русской церкви : в 2-х тт. / А. В. Карташов. - М. : Наука, 1991. - Т. 1. - 704 с.

5. Harrison J. B. A short history of Western civilisation / J. B. Harrison, R. E. Sullivan, P. Sherman. - 7ed. - New York etc. : Mc. Craw-Hill Pube, 1990. - Vol. 1, to 1776. - 496 p.
6. Великий А. Г. З літопису християнської України: Церковно-історичні радіолекції з Ватикану / Атанасій Григорій Великий. - [2-е вид.]. - Львів : Місіонер, 1999. - Т. III. - 278 с.
7. Бёмер Г. История ордена иезуитов / Г. Бёмер // Орден иезуитов : правда и вымысел : сб. / [сост. А. Лактионов]. - М. : ООО "Издательство АСТ", 2004. - С. 7-260.
8. Ульяновський В. І. Історія церкви і релігійної думки в Україні : у 3-х книгах. - Кн. 1. Середина XV - кінець XVI століття; Кн. 2. Середина XV - кінець XVI століття / В. І. Ульяновський. - К. : Либідь, 1994. - 256 с.; Історія української культури ; у 5-ти тт. - Т. II : Українська культура XIII - першої половини XVII століть. - К. : Наук. думка, 2001. - 848 с.; Ісаєвич Я. Д. Освітній рух в Україні XVII ст. : східна традиція і західні впливи / Я. Д. Ісаєвич // Україна XVII ст. Між заходом і сходом : матеріали І українського симпозиуму 13-16 вересня 1994 р. - К. - Венеція : Артек, 1996. - С. 114-132.
9. Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI - середини XVII ст. / Т. Шевченко. - Львів : Свічано, 2005. - 340 с.
10. Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУ). Ф. 132. Листи державних, громадських, церковних установ України. Опис 1. Спр. 1; Лист головного генерала ордену єзуїтів Вітелезіуса Мутія із Риму до Магістрату м. Львова з подякою за добродичність і підтримку ордену. Оригінал. 21(11) 1616 р. Рим - Львів. Арк. 386; Спр. 35. Лист короля Сигізмунда III з Кракова до Магістрату м. Львова з вимогою не чинити перешкод в угодах між орденом єзуїтів і єврейською громадою відносно обміну земельних ділянок. Оригінал. 20 липня 1606 р. Арк. 1-3; Спр. 36. Лист короля Сигізмунда III з Кракова до Магістрату м. Львова з вимогою не чинити перешкод ордену єзуїтів в будівництві монастиря і костюлу. 3 грудня 1607 р. Арк. 1-3; Спр. 37. Лист короля Сигізмунда III з Кракова до Магістрату м. Львова з закликом допомогти ордену єзуїтів в будівництві костюлу і монастиря. Оригінал. 22 червня 1608 р. м. Львів. Арк. 1-3; Спр. 38. Лист короля Сигізмунда III з табору під Смоленськом до Магістрату м. Львова з нагадуванням про необхідність допомоги ордену єзуїтів у будівництві костюлу і монастиря. Оригінал. 31 грудня 1609 р. м. Львів. Арк. 1; Ф. 140. Документи про католицькі монастирі, костюли та окремі парафії на території Польщі, України, Білорусії і Литви. Опис 1. Спр. 12. Привілей Ходківичевої Анни колегії єзуїтів на купівлю земельних ділянок у Ярославі 1653 р. Арк. 4; Спр. 111. Листи головної і провінціальної колегії єзуїтів до Львівської Колегії в справах уставу ордену єзуїтів 1596-1760 рр. Арк. 2-25; Спр. 123. Листи головної колегії єзуїтів ректорам колегії в Ярославі з різних питань. Арк. 1-2; Спр. 200. Каталог архівних документів колегії єзуїтів в с. Ляцві. Арк. 3-4 зв. Арк. 5; Спр. 234. Королівські привілеї з 1356, 1372 рр. декрети, акти королівської комісії та інші документи про застосування монастиря і костюлу ордену єзуїтів у Львові та його фінансово-господарську діяльність. Витяги земських і громадських актових книг 1603-1820 рр., м. Львів. Арк. 1-29;
11. Лойола І. Устав Общества Иисуса / І. Лойола // Андреев А. Р. История ордена иезуитов. Иезуиты в Российской империи : XVI - начало XIX в. / А. Р. Андреев. - М. : Русская панорама, 1998. - С. 248-253; Ratio Studiorum [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://admin.wyk.edu.hk/documents>; "Тайные наставления" // Самарин Ю. Ф. Иезуиты и их отношения к России. Письмо к иезуиту Мартынову. - М., 1870. - С. 429-460.
12. Привілей єпископа М. Шишковського на заснування в Луцьку єзуїтського колегіуму. 1606 р., лютого 9, Янів (над Бугом) // Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X - поч. XVII ст. : зб. док-в і мат-в). - К. : Наук. думка, 1988. - С. 188; Скарга вірменської громади на вірменського католицького єпископа і єзуїтську колегію // Соціальна боротьба в місті Львові в XVI - XVII ст. : зб. документів / [за ред. Я. П. Кіся]. - Львів : ЛДУ, 1961. - С. 247-248; Жалоба луцких православных шляхтичей и мещан на иезуитов, студентов и служителей луцкого иезуитского коллегиума. 11 августа (нов. ст. 21) 1634 г. // Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в 3-х томах. - М. : АН УССР, 1953. - Т. 1. - С. 138-142; Сказания князя Курбского. - 2-е изд. - Спб., 1842. - 506 с.
13. Папазова А. В. Релігійно-освітня діяльність ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI - першій половині XVII ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 - "Всесвітня історія" / А. В. Папазова. - Донецьк, 2008. - С. 10; ЦДІАУ у Львові. - Ф. 140. - Оп. 1. - Спр. 200. - Арк. 3-4 зв. Арк. 5.
14. Ratio Studiorum [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://admin.wyk.edu.hk/documents>.
15. Лойола І. Устав... - С. 251; Харламович К. В. Указ. праця. - С. 79.
16. Демьянович А. П. Указ. праця. - Сентябрь. - С. 40.
17. Уложения института Общества Иисуса одобренные и утверждённые Верховными Понтификами Павлом III и Юлием III [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://jesuit.ru/about/formula.htm>.
18. Великий А. Указ. праця. - Т. III. - С. 216; Сушко О. Указ. праця. - С. 59; Петрушко В. Иезуиты в Речи Посполитой [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.st-tatiana.ru/?did=478>.
19. Шевченко Т. Указ. праця. - С. 51.
20. Сушко О. Указ. праця. - С. 44, 70-74.
21. Блинова Т. Б. Указ. праця. - С. 35.
22. Харламович К. В. Указ. праця. - С. 67.
23. Шевченко Т. Указ. праця. - С. 116.
24. Харламович К. В. Указ. праця. - С. 486.
25. Krajcar J. Jesuits and the genesis of the Union of Brest / J. Krajcar // Orientalia Christiana Periodice. - Roma, 1978. - V. 44. - P. 75-81; Демьянович А. П. Указ. праця. - Декабрь. - С. 200-204, 208-210.
26. Викторовский П. Г. Указ. праця. - С. 79, 91, 212.
27. Смолий В. А. Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет) / В. А. Смолий, В. С. Степанов. - К. : Либідь, 1995. - С. 47; Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький / І. П. Крип'якевич. - Львів : Світ, 1990. - С. 43-44; Меріме П. Богдан Хмельницький / П. Меріме // Боплан Г. Опис України / Г. Боплан ; [пер. з фр. ; прим. і передм. Я. І. Кравця]. - Львів : Каменяр, 1990. - С. 144.
28. ЦДІАУ. Ф. 132. Опис 1. Спр. 1. Арк. 386; Спр. 35. Арк. 1-3; Спр. 36. Арк. 1-3; Спр. 37. Арк. 1-3; Спр. 38. Арк. 1; Ф. 140. Опис 1. Спр. 12. Арк. 4; Спр. 111. Арк. 2-25; Спр. 123. Арк. 1-2; Спр. 234. Арк. 1-29.
29. Історія української культури : у 5-ти тт. - Т. II. - С. 582-583.
30. "Тайные наставления". - С. 429-460.
31. Сказания князя Курбского. - С. 277.
32. Правила поведження з батьками для учнів Луцького єзуїтського колегіуму // Шевченко Т. Указ. праця. - С. 77.
33. Харламович К. В. Указ. праця. - С. 72, 103-107.
34. Шевченко Т. Указ. праця. - С. 81-82.
35. Шевченко Т. Указ. праця. - С. 114-141.
36. Харламович К. В. Указ. праця. - С. 107.
37. Карташов А. В. Указ. праця. - Т. 1. - С. 634.
38. Скарга вірменської громади... // Соціальна боротьба... - С. 247-248.
39. Жалоба луцких православных шляхтичей... // Воссоединение Украины с Россией... - С. 138-142.
40. Протест луцкого братства против иезуитов от 1635 г. // Демьянович А. П. Указ. праця. - Ноябрь. - С. 54.
41. Шевченко Т. Указ. праця. - С. 114.
42. Харламович К. В. Указ. праця. - С. 103-107.
43. Грушевський М. С. Історія України-Русі : у 11 т., 12 кн. / Михайло Сергійович Грушевський. - К. : Наук. думка, 1991. - Т. 6. - С. 455.

44. Привілей єпископа М. Шишковського... - С. 188-190.
 45. Бёмер Г. Указ. праця. - С. 202.
 46. Письмо Н. Х. Радзивилла М. Жалею от 1607 г. // Харлампович К. В. Указ. праця. - С. 116.
 47. Literatura antyjezuicka w Polsce, 1578-1625. Antologia / [oprac. J. Tazbir]. - Warszawa, 1963. - S. 51-52.
 48. Любович Н. Н. Указ. праця. - С. 22-23; Блинова Т. Б. Указ. праця. - С. 86.
 49. Історія української культури : у 5-ти тт. - Т. II. - С. 582-584.
 50. Грушевський М. С. Історія України-Русі. - Т. 6. - С. 441, 454.
 51. ARGENYI // Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564-1995 / [oprac. L. Grzebien]. - Krakow, 1996. - 882 s. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.jezuici.krakow.pl>; Харлампович К. В. Указ. праця. - С. 118.
 52. Шевченко Т. Указ. праця. - С. 153.
 53. Бёмер Г. Указ. праця. - С. 365.
 54. Харлампович К. В. Указ. праця. - С. 113.
 55. Грушевський М. С. Культурно-національний рух на Україні ... - С. 166-167.
 56. Ястребов М. Указ. праця. - С. 262.
 57. Harrison J. B., Sullivan R. E., Sherman P. Op. cit. - P. 564.

A. Papazova

THE VALUE AND THE CONSEQUENCES OF JESUS SOCIETY'S EDUCATION SYSTEM IN THE EAST-SLAVIC REGION IN THE LATE 16th CENTURY - TO THE EARLY 17th CENTURY

The value and the consequences of Jesus Society's education system in the Region are analysed on the basis of numerous historical data. The religious and the educational activities of Jesuit Order were the important element of the historical processes in the Region, which gave rise to the development of local education, activated the religious, social and political fields. They were also an essential tribute to the interaction between the Western and the Eastern cultures.

Key words: *Jesus Society, religious and educational activities, East-Slavic Region, educational system.*

© А. Папазова

Надійшла до редакції 15.07.2011

УДК 1(430) "18/19"

ПРОБЛЕМА УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬСТВОМ У НІМЕЦЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ХVІІІ - ХІХ ст.

ОЛЕКСАНДР КОВНЄРОВ,

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціально-політичних та правових наук Слов'янського державного педагогічного університету

У статті виконано аналіз системи управління у філософії Канта, філософії діяльності й управлінських процесів у творчості Фіхте, а також проаналізована взаємозалежність керівника й підлеглого у філософії Гегеля.

Ключові слова: *верховна влада, управлінський процес, форма правління, абсолютна монархія, демократія, конституційна монархія, свідомість, діяльність, революція, консерватизм, феодалізм, моральне самовдосконалення, виховання, самодисципліна, динамізм, держава, свобода, абсолютний дух, відповідальність, керівник і підлеглий, управління-підпорядкування.*

Постановка проблеми і стан її вивчення. Управління в наш час має тривалу історію становлення, розвитку й практичної реалізації. Багато про управління розмірковували й втілювали свої міркування на власному досвіді правителі й державні діячі, полководці й мислителі, починаючи із часів Давнього Китаю, Вавилону, Давнього Єгипту та Давнього Риму. Це свідчить про те, що історичний аспект управління має величезне теоретичне й практичне значення, а отже, дає змогу визначити місце і роль управління в різних типах людської цивілізації в процесі розв'язання соціальних, релігійних і національних проблем.

Аналіз сутності управління представлений значною кількістю дослідницьких підходів в історії. Саме історичний аналіз здебільшого свідчить про те, що управління в різні історичні епохи й у різних національних культурах відрізнялося складним багатогранним характером.

Емпірична основа філософії управління як типу інтелектуальної діяльності зародилася в Греції в кінці VII ст. до н. е.

Знання про управління як феномен людського буття пройшло шлях від міфологічного знання до наукового знання. Виділення науки управління як специфічної галузі людського знання є формуван-

№ 5 (112) липень-серпень 2011 р.